

سه‌م معماری مدرن از الگوهای اصیل معماری برون‌گرای ایرانی-اسلامی گیلان

چکیده

گیلان در شمال ایران با آب‌وهوایی معتدل و بارندگی زیاد، دارای گونه‌ی معماری ایرانی-اسلامی برون‌گراست؛ که الگوی ارزشمندی برای جهانیان است. به اقتضای تنوع جغرافیایی یگانه، معماری گوناگونی در ایران رایج است که به‌کارگیری جنبه‌های ارزشمند آن می‌تواند در جهان معماری مؤثر واقع شود. در مقایسه با گونه‌های معماری درون‌گرا و حاشیه خلیج فارس، پژوهش کم‌تری در مورد معماری برون‌گرا و تداوم مؤثر الگوهای برگرفته از ارزش‌های گیلان در معماری مدرن ایران انجام شده‌است. روش گردآوری و تبیین یافته‌ها در این نوشتار بر پایه روش دلفی است که از نظرات بیست نفر از نظریه‌پردازان برجسته معماری، شهرسازی، مرمت و پژوهش هنر استفاده شده‌است. یافته‌های پژوهش گویای آن است که معماری بومی گیلان حاوی الگوهای عینی و ذهنی ارزشمندی جهت آفرینش فضای معماری در دوران جدید است که با استفاده از «روش قیاس» توسط معماران مدرن قابل به‌کارگیریست. اجماع خبرگان در این پژوهش بیانگر سه‌م کم‌تر به‌کارگیری معماری مدرن ایران از گونه‌های برون‌گرا نسبت به درون‌گرا و سه‌م بیشتر آن نسبت به گونه‌ی حاشیه خلیج فارس در ایران است. هرچند که برون‌گرایی مورد تأکید طراحان در دو دسته اخیر نیز بیشتر مرجع اروپایی داشته‌است. برون‌گرایی گیلان دارای ارزش‌هایی منحصر به فرد در جنبه‌هایی چون نما، آرایه‌ها، مصالح، شیوه‌ی استقرار بنا، سازمان و تنوع فضایی، عملکرد، تفکیک و مرزبندی‌های فضا و ارتباط با طبیعت بوده و شایسته‌است تا سرمنشأ روش قیاس در طراحی قرار گیرد.

اهداف پژوهش:

۱. گسترش مفاهیم و عناصر کاربردی در معماری برون‌گرای ایرانی-اسلامی گیلان.
۲. آموزش و تداوم عرضه ارزش‌های کهن، بومی و هنر اسلامی به نسل‌های نو در ایران و جهان.

سؤالات پژوهش:

۱. الگوهای معماری برون‌گرای ایرانی-اسلامی گیلان چگونه الگویی است و چه تأثیری بر معماری مدرن داشته‌است؟
۲. میزان به‌کارگیری الگوهای معماری برون‌گرای ایرانی-اسلامی گیلان در مقایسه با دگر الگوهای بومی این سرزمین (درون‌گرا و حاشیه خلیج فارس) چگونه است؟

کلیدواژه‌ها: معماری برون‌گرای ایرانی-اسلامی، روش طراحی قیاس، معماری مدرن ایران، الگوی معماری بومی گیلان.

مقدمه

در هنر و معماری، طراحان تراز اول با روش‌هایی مانند روش پیشینه^۱، قیاس^۲، گونه شناسی^۳، کاربردگرا^۴، شمایی^۵، قاعده‌ای^۶، استعاره‌ای^۷، جوهره‌ای^۸ و آرمانی^۹ تلاش کرده‌اند تا طرح‌های نو خود را با بهره‌گیری از ارزش‌های اصیل و الگوهای تاریخی اعتبار بخشیده و ضمن حفظ هویت به آفرینش نوین دست یابند (Broadbent, ۱۹۷۳؛ Rezaei, ۲۰۲؛ Alipour, ۲۰۱۹؛ McGinty, ۱۹۷۹). سرزمین و تمدن ایران که به‌واسطه تاریخ غنی و اقلیم متنوع، سرشار از میراث‌های کم‌نظیر است نیز برای بسیاری طراحان مطرح ایرانی و حتی غیرایرانی زمینه‌ساز دستاوردهای عظیم بوده است. در میان الگوهای معماری بومی ایران زمین، الگوی معماری برون‌گرایی گیلان نسبت به الگوی درون‌گرایی فلات مرکزی کم‌تر شناخته و در آثار نسل جدید به‌کار گرفته شده است. معماری ایرانی بیشتر با درون‌گرایی در ذهن‌ها تداعی می‌شود؛ درحالی‌که برون‌گرایی ایرانی الگویی منحصربه‌فرد است که با جزئیات خاص از همتای غیر خود متمایز می‌شود. پرسش این است که این وجه‌تمایز به‌ویژه در معماری گیلان چیست و تأثیر و بهره‌گیری از آن در معماری مدرن ایران چگونه است؟ در تقابل با معماری مرکزی ایران معماری برون‌گرا ارزش و ماهیت وجودی شایسته خود را در معماری مدرن نشان نداده است؛ چراکه شناخت ما نسبت به معماری برون‌گرایی گیلان ناقص و محدود است. برخلاف معماری مناطق گرم و خشک ایران، در این معماری عناصر باز بر بسته تفوق داشته و میل به برون‌گرایی است (رضایی‌راد، ۱۳۷۲: ۵ و ۴). اگر بپذیریم که هنر و معماری از پیدایش بشر، نمایانگر فرهنگ و تمدن، اعتقادات و باورهای ملت‌ها بوده (شایسته‌فر، ۱۳۹۳: ۱۰۷؛ شایسته‌فر و حجازی، ۱۳۹۱: ۴۶) ویژگی‌های تک معماری بومی گیلان امروز که مغفول مانده بعد از شناخت لازم، چه تأثیری بر معماری مدرن خواهد داشت؟

در راستای همگونی معماری با عوامل اقلیمی در سواحل خلیج فارس، حاشیه کویر مرکزی و همچنین سواحل دریای خزر نویسندگان در گرایش‌های مختلف معماری بومی ایران با تأکید بر معماری گونه‌شناسانه پژوهش نموده‌اند. بافت شهری، فرم بنا و نوع مصالح، در هر یک از این اقلیم‌ها، در تطبیق شرایط اقلیمی، اقتصادی و نحوه امرارمعاش ساکنان، شرایط جغرافیایی و طبیعی زمین و خصوصیات فرهنگی مردم منطقه و به‌تبع فعالیت‌های گوناگون در یک منطقه و الگوی مسکن تأکید شده است (قبادیان، ۱۳۷۲: ۱۷؛ خاک‌پور، ۱۳۹۰: ۲۲). پیرنیا نیز به سبک‌های معماری ایرانی-اسلامی، هیلن برند (۱۹۹۹) به بررسی مکاتب و سبک‌های مختلف هنر اسلامی در چهارچوب تاریخی، معماریان (۱۳۹۱) به مطالعه موردی ویژگی‌های معماری درون‌گرا و برون‌گرا (بناها در گیلان، ماسوله و ایبانه) و موقعیت جغرافیایی، اقلیمی و مصالح مورد استفاده برای ساخت‌وسازهای مسکونی دارای خصیصه برون‌گرایی پرداخته‌اند. اما پیشنهادات و شناسایی این پژوهش‌ها با تأکید بر معماری مسکونی و ساختار آن در گیلان به‌ویژه معماری چوبی شمال ایران آن هم در شرایط وضع موجود و نه پیشنهادی بوده است (قبادیان: ۱۳۹۷؛ جوادی: ۱۳۴۳؛ مدنی: ۱۹۸۵).

^۱ Precedent

^۲ Analogy

^۳ Typology

^۴ Pragmatic

^۵ Iconic

^۶ Canonic

^۷ Metaphor

^۸ Essence

^۹ Ideal

جدا از مطالب متعارف، کلی و عمومی بیان شده در زمینه مسکن و معماری با خصلت برونگرایی اقلیم گیلان، کم‌تر پژوهشی تأثیر و ردپای جزئیات اخص معماری برونگرایی گیلان را در معماری مدرن شناسایی و این تأثیر را با سایر منطقه‌های اقلیمی ایران مقایسه کرده است. با این حال، هنرهای بومی گیلان به ترتیب به عناصر عینی‌تر مانند المان‌های طبیعی (مانند درخت کاج و سرو، گل لاله، بوته گیاهی، پروانه، ماهی، خورشید، انسان زن و اشکال هندسی)، و ذهنی‌تر یعنی جاودانگی (شامل برکت، رشادت، محرمیت، زناشویی، مادینگی، خوشبختی، لطافت) و همبستگی مردم و هنرمند (همچون مهربانی، شادابی، زیبایی، پویایی) دسته‌بندی شده است (ستاره و سهیلی، ۱۳۹۶). ولی نوآوری پژوهش حاضر، افزون بر بررسی ویژگی‌های الفبایی و طبقه‌بندی الگوهای عینی و ذهنی معماری گیلان، سنجش جایگاه مولدی آن در معماری مدرن ایران است.

روش مورد استفاده در این پژوهش از نوع توصیفی-تحلیلی و جهت تبیین یافته‌ها علاوه بر مطالعات کتابخانه‌ای جهت دستیابی به یک تصمیم مشترک گروهی، از روش دلفی و مصاحبه با طراحان و صاحب‌نظران همراه با چینش پرسش‌نامه‌ای استفاده شده است. یکی از دلایل اصلی استفاده از روش دلفی در این پژوهش پراکندگی خبرگان از لحاظ جغرافیایی، بررسی واقعیت‌ها و دستیابی به راه حل موضوع، کمک به تصمیم‌گیری بدون نفوذ عقاید و شخصیت افراد خاص در نظرات گروه در طی راندهای پیمایشی، جمع‌آوری اطلاعات، و در نهایت، اجماع گروهی بوده است (Brill, ۲۰۰۶). در این میان، بیست نفر از خبرگان در حوزه معماری بومی ایران با گرایش تخصصی در طراحی گونه‌شناختی در چهار طیف معماری، شهرسازی، مرمت و پژوهش هنر به روش نمونه‌گیری تصادفی به‌عنوان حجم نمونه انتخاب شده است. فراوانی تخصص خبرگان پاسخ‌دهنده حوزه مورد پژوهش از جامعه معماری ایران هشت نفر، شهرسازی پنج نفر، مرمت پنج نفر و پژوهش هنر دو نفر بوده است. پرسش‌ها در دوره‌های متوالی طبق اصول دلفی به اجرا گذاشته شده و ساختار پرسش‌نامه‌ها شامل مشخصات فردی و سؤال‌های کوتاه با جواب‌های باز در دوره‌های اول بوده و در دوره‌های بعدی جهت توافق یا کسب اجماع به‌صورت چندگزینه‌ای جهت تعیین سهم به‌کارگیری معماری مدرن ایران از معماری برونگرایی آن مطرح شده است. پرسش‌نامه از طریق ایمیل برای پرسش‌شوندگان فرستاده شد و پس از اطلاع رسانی به‌صورت حضوری با نخبگان مصاحبه و بعد از سازماندهی پاسخ‌ها با استفاده از جداول، بالاترین فراوانی برحسب درصد و شاخص آماری میانه مشخص، و پاسخ سؤالات پژوهش از درون آن‌ها استخراج شد.

یکی از یافته‌های این پژوهش این بوده که معماران ایرانی با استفاده از روش قیاس با الگوهای کهن ایرانی-اسلامی، به‌عنوان یکی از مهم‌ترین روش‌های آفرینش فرم و فضا و گرت‌برداری، از الگوهای درونگرا نسبت به برونگرا و حاشیه خلیج فارس توجه بیشتری نشان داده‌اند. در صورتی که معماری برونگرایی ایران و به‌طور برگزیده گیلان دارای الگوهای عینی و ذهنی قابل‌توجهی با پتانسیل به‌کارگیری در معماری مدرن ایران است که برخلاف الگوی رایج برونگرایی بناهای فعلی و به اصطلاح نما رومی و غیربومی کمتر مورد توجه بوده است. با وجود برونگراشدن معماری از دوره قاجار حتی در اقلیم‌های مرکزی، در حال حاضر، الگوی برونگرایی گیلان کم‌تر از الگوهای فرهنگی مرجع طراحی قرار گرفته است.

نتیجه‌گیری

برخی معماران در آفرینش آثار خود، با روش بهره‌گیری و ارجاع به ارزش‌های اصیل، به کمک قیاس در پی خلق آثار تازه بوده‌اند. در میان این روش‌های طراحی، بهره‌گیری از الگوهای معماری کهن رایج است. اما الگوهای برگرفته از

معماری برون‌گرایی سرزمین گیلان کم‌تر از الگوهای درون‌گرایی فلات مرکزی ایران مورد شناسایی و استفاده قرار گرفته است. به عبارت دیگر، سهم و تأثیر معماری برون‌گرایی ایرانی اسلامی گیلان در معماری مدرن کم‌تر از معماری حیاط مرکزی شناخته شده در ایران بوده است. از این‌رو، آموزش و گسترش مفاهیم بومی، هنرهای اسلامی و عناصر کاربردی معماری کهن برون‌گرایی ایرانی در عصر حاضر فرصت و قابلیت ویژه نزد طراحان، منتقدان، معماران و هنرمندان - به‌خصوص ایرانی - دارد.

بنابر تحلیل‌های صورت گرفته، الگوها و عناصر برون‌گرایی رایج معماری در شهرهای ایران از دوره قاجار به این سو نه براساس اصول ایرانی اصیل بلکه بیشتر براساس نگاه ظاهری به الگوهای فرنگی صورت گرفته است. حیاط از مرکز خانه در شهرهای بزرگی چون تهران ابتدا به جلوی خانه آمده و سپس با حذف کلی منجر به پیدایش الگوی برون‌گرایی جدا از ریشه‌های سنتی ایران و حتی جهان شده است. حال آنکه، الگوهای برون‌گرایی گیلان با داشتن ارزش‌هایی منحصر به فرد در جنبه‌هایی چون نما، آرایه‌ها، مصالح، شیوه استقرار بنا در بافت، سازمان و تنوع فضایی، عملکرد، تفکیک و مرزبندی‌های فضا و ارتباط با طبیعت می‌تواند سر منشأ روش‌های مبتنی بر انواع قیاس در طراحی قرار گیرد. اگر حیاط، مرکزیت اصیل معماری فلات مرکزی ایران و خانه ایرانی حاشیه کویر بیانگر باغی مثالی در عالم خیال است، در معماری شمال ایران، طبیعت تمامیت حاضر این معماری است که در ماده و محتوی آن رسوخ کرده و جاری است.

در ناخودآگاه جمعی انسان پرداختن به الگوهای معماری نیاکان یک نیاز اجتماعی است که به‌صورت صور مثالی همیشه وجود داشته اما در دوران مدرن برخی الگوها کم‌تر فرصت انعکاس و گرده برداری پیدا کرده است. لذا معمار توانمند با دانش و آگاهی خود و از طریق قیاس که به گفته برادبنت سرچشمه قوی آن در معماری بومی نهفته است، همراه با طیفی از عوامل عینی تا ذهنی به کشف و بیان این الگوها می‌پردازد و راه حل جدیدی را خلق می‌کند. از آنجایی که هویت معماری ایرانی-اسلامی بدون الگو و شیوه‌ای خاص نمی‌تواند یک چارچوب تعریف شده و نظم یافته داشته باشد، او با نگاه پویا و خلاق خود الگوها را استخراج کرده و زبان جدیدی در معماری دوران جدید کشف می‌نماید. استخراج الگوهای بومی، ابتدا به‌صورت ذهنیت انتزاعی و سپس قابلیت تبدیل به عملکردهای خواسته‌شده را همراه با هویتی مستقل از زمان و مکان خواهد یافت.

باتوجه به گستره نظری موجود، یافته‌ها و حدود این پژوهش، پیشنهادات و جهت‌گیری‌های پژوهشی بیشتری نیاز به تداوم دارد. به‌عنوان مثال، با نمونه و جامعه آماری متخصص متنوع و بزرگ‌تر همچون هنرمندان هریک از هنرها، جامعه شناسان، مرمت‌گران و مردم‌شناسان می‌توان اجماع طیف وسیع‌تری از عرصه‌های مختلف علوم فراتر از حیطه معماری را سبب شد. در عرصه معماری نیز، پژوهش‌های مشابهی در اقلیم‌های دیگر ایران و محدوده جغرافیایی وسیع‌تر به‌جز استان گیلان قابل انجام است. همچنین پژوهش حاضر، در گیلان محدود به پهنه جلگه‌ای بوده و جا دارد تا جهت گسترش پژوهش علاوه بر جلگه، حوزه‌های ساحلی، کوهپایه‌ای و کوهستانی آن را نیز مورد واکاوی قرار داد. همچنین پژوهش دیگری جهت تعیین سهم سایر جنبش‌های معماری به‌جز معماری مدرن شایسته است.

فهرست منابع

آقالطیفی، آزاده؛ حجت، عیسی. (۱۳۹۷). «بررسی تأثیرپذیری مفهوم خانه از تحولات کالبدی آن در دوران معاصر در شهر تهران». نشریه هنرهای زیبا - معماری و شهرسازی، دوره ۲۳، شماره ۴، ۴۱-۵۴.

- اصلاح عربانی، ابراهیم. (۱۳۸۰). کتاب گیلان. جلد دوم، فصل ۸، چاپ دوم، تهران: گروه پژوهشگران ایران.
- بازن، مارسل؛ برومبوزه، کریستیان و همکاران. (۱۳۶۵). گیلان و آذربایجان شرقی. ترجمه: مظفرامین فرشچیان، تهران: توس.
- بانی مسعود، امیر. (۱۳۸۸). معماری معاصر ایران: در تکاپوی بین سنت و مدرنیته. چاپ ششم، تهران: هنر معماری قرن.
- باستانی، مهیار؛ محمودی، سیدامیرمسعود. (۱۳۹۷). «روش‌های خلق ایده و کانسپت در فرآیند طراحی معماری». معماری و شهرسازی (هنرهای زیبا)، دوره ۲۳، شماره ۱، ۸-۱۸.
- بطوئی، حسین و رضایی، محمود. (۱۳۹۵). «بازاندیشی مفهوم استعاره در گستره آفرینش فضای معماری و ادبیات مطالعه موردی آثار معماری عمومی ممتاز اجرا شده در تهران از ۱۳۸۴ تا ۱۳۹۵». سومین کنفرانس سراسری نوآوری‌های اخیر در مهندسی عمران، معماری و شهرسازی، تهران، <https://civilica.com/doc/569050>.
- برومبوزه، کریستیان. (۱۳۷۰). مسکن و معماری در جامعه روستایی گیلان. ترجمه: علاالدین گوشه‌گیر، تهران: مؤسسه مطالعات و تحقیقات فرهنگی.
- پیرنیا، محمدکریم. (۱۳۹۲). آشنایی با معماری اسلامی ایران. تدوین غلامحسین معماریان، چاپ بیستم، تهران: سروش دانش.
- پیرنیا، محمدکریم. (۱۳۹۶). سبک‌شناسی معماری ایرانی. تدوین غلامحسین معماریان، چاپ نوزدهم، تهران: غلامحسین معماریان.
- ثبات ثانی، ن. (۱۳۹۲). «مقدمه‌ای بر برخی عوامل تأثیرگذار بر معماری معاصر ایران در فاصله سال‌های ۱۳۲۰ تا ۱۳۵۷ ه.ش». نشریه معماری و شهرسازی آرمانشهر، دوره ۶، شماره ۱۱، ۴۹-۶۰.
- جوادی، محمدهادی. (۱۳۴۳). بناهای کرانه جنوبی دریای خزر. تهران: بنیاد دایره المعارف اسلامی.
- جهانبگلو، رامین. (۱۳۸۰). ایران و مدرنیته، گفتگو با پژوهشگران ایرانی و خارجی در زمینه رویارویی ایران با دستاوردهای جهان مدرن. ترجمه: حسین سامعی، تهران: گفتار.
- حبیبی، سید محسن. (۱۳۹۰). شرح جریان‌های فکری معماری و شهرسازی در ایران معاصر. چاپ دوم، تهران: دفتر پژوهش‌های فرهنگی.
- حق‌جو، امیر؛ سلطان‌زاده، حسین؛ تهرانی، فرهاد و آیوازیان، سیمون. (۱۳۹۸). «گرایش‌ها و رویکردهای نظری معماری بناهای دولتی و حکومتی دوره پهلوی اول و دوم». مطالعات هنر اسلامی، دوره ۱۵، شماره ۳۴، ۱۵۴-۱۷۰.
- خاکپور، مژگان. (۱۳۹۰). معماری خانه‌های گیلان: دانشنامه فرهنگ و تمدن گیلان (۹)، چاپ دوم، رشت: فرهنگ ایلیا.
- رضایی، محمود. (۱۳۹۳). آنالوژیکای طراحی: بازنگری انگاره‌ها و پنداره‌ها در فرآیند طراحی فرم و فضای معاصر، چاپ اول، تهران: دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران مرکزی.

- رضایی، محمود. (۱۳۹۵). آنالوژی طراحی: بازنگری انگاره‌ها و پنداره‌ها در فرایند طراحی فرم و فضای معاصر، چاپ دوم، تهران: دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران مرکزی.
- دیبا، داراب. (۱۳۷۳). «مسابقه معماری فرهنگستان‌ها». آبادی، شماره ۱۳، ۲۱.
- دیبا، داراب. (۱۳۷۸). «حصول زبانی برای معماری امروز ایران». معماری و شهرسازی، دوره ۸، شماره‌های ۵۱-۵۰، ۲۹.
- رضایی، محمود. (۱۳۹۳). «بازنگری فرایند طراحی (رمزگشایی «قیاس» به‌عنوان روش اصلی آفرینش فضا و فرم)». مجله هویت شهر، دوره ۸، شماره ۱۸، ۸۰-۷۱.
- رضایی‌راد، رضا. (۱۳۷۲). «معماری گیلان حاصل کنش و واکنش عاطفی انسان و طبیعت». مجله معماری شهرسازی، دوره ۴، شماره ۲۴، ۴-۵.
- شایسته‌فر، مهناز؛ بهزادی، مهران. (۱۳۹۰). «هماهنگی رنگ و نقش در تزئینات مسجد جامع یزد و زیلو و سفال میبد». مطالعات هنر اسلامی، شماره ۱۵، ۹۱-۱۱۰.
- شایسته‌فر، مهناز؛ حجازی، معینه‌السادات. (۱۳۹۱). «بررسی نقش‌مایه‌های تزئینی در جوراب‌بافی منطقه آلاشت مازندران». مطالعات هنر اسلامی، دوره ۸، شماره ۱۶، ۳۵-۴۸.
- شایسته‌فر، مهناز. (۱۳۹۳). «اهمیت و لزوم پشتیبانی از صنایع دستی با تأکید بر ارائه راهکارها در رونق اقتصادی آن». مطالعات هنر اسلامی، شماره ۲۰، ۱۲۲-۱۰۷.
- صارمی، علی‌اکبر. (۱۳۷۶). ارزش‌های پایدار در معماری ایران. تهران: سازمان میراث فرهنگی.
- طالقانی، محمود؛ برومبژه، کریستین و گرودول، مارک. (۱۳۸۶). خانه رفیعی/میراث معماری روستایی گیلان، تهران: معین.
- عدل، شهریار و اورکاد، برنارد. (۱۳۷۵). تهران پایتخت دویست ساله (مجموعه مقالات). سازمان مشاور فنی و مهندسی شهر تهران: انجمن ایران‌شناسی فرانسه در ایران.
- علیزاده، ستاره؛ سهیلی، جمال‌الدین. (۱۳۹۶). «نشانه‌شناسی نقوش کهن معماری گیلان در مطابقت با نقش مایه‌های برخی هنرهای دست‌بافت منطقه، با تأکید بر دیدگاه پیرس ۱». مطالعات هنر اسلامی، دوره ۱۳، شماره ۲۶، ۷۵-۱۰۴.
- قبادیان، وحید. (۱۳۹۲). سبک‌شناسی و مبانی نظری در معماری معاصر ایران. چاپ سوم، تهران: مؤسسه علم معمار رویال.
- قبادیان، وحید. (۱۳۹۷). بررسی اقلیمی ابنیه سنتی ایران. چاپ دهم، تهران: دانشگاه تهران.
- قبادیان، وحید. (۱۳۷۲). «معماری گیلان حاصل کنش و واکنش عاطفی انسان و طبیعت». مجله معماری شهرسازی، دوره ۴، شماره ۲۴، ۱۷.
- لاوسون، براین. (۱۳۸۴). طراحان چگونه می‌اندیشند، ابهام‌زدایی از فرایند طراحی. تهران: دانشگاه شهید بهشتی.

معماریان، غلامحسین. (۱۳۹۱). آشنایی با معماری مسکونی ایران: گونه‌شناسی درونگرا، چاپ ششم، تهران: سروش دانش.

یورماکا، کاری؛ شرر، اولیور و کوهلمن، درت. (۱۳۹۱). مقدماتی بر روش‌های طراحی معماری. ترجمه: کاوه بذرافکن، تهران: انتشارات دانشگاه آزاد اسلامی تهران مرکزی.

یورماکا، کاری؛ شرر، اولیور و کوهلمن، درت. (۱۳۹۴). روش‌های طراحی معماری. ترجمه: لیلا داودزاده، تهران: انتشارات فرهمند.

Alexander, Ch. (۱۹۷۷). *A pattern Language*, Oxford University Press, New York.

Alipour, L. (۲۰۱۹). *Intuitive and logical way of thinking in the education of architectural design courses*. International Journal of Architectural Engineering & Urban Planning, ۱۶۱-۱۷۰.

Brill, J. M., Bishop, M. J., & Walker, A. E. (۲۰۰۶). *The competencies and characteristics required of an effective project manager: A web-based Delphi study*. Educational technology research and development, ۱۱۵-۱۴۰.

Broadbent, G. (۱۹۷۳). *Design in architecture: architecture and the human sciences*. Chichester: Wiley.

Faruque, O. (۱۹۸۴). *Graphic Communication as a Design Tool*. New York: Van Nostrand Reinhold Co.

Guilford, J. P. (۱۹۶۷). *The Nature of Human Intelligence*. New York: McGraw-Hill.

Hillenbrand, R. (۱۹۹۹). *Islamic Art and Architecture*, Thames & Hudson, London.

Hofstadter, D., & Sander, E. (۲۰۱۳). *Surfaces and Essences: Analogy as the Fuel and Fire of Thinking*. New York: Basic Books.

Madani Moghadam, R. (۱۹۸۵). *LANDLICHE SIEDLUNGS-UND BAUFORMEN IN GILAN/NORDIRAN*. Universität Stuttgart Deutschland.

Manzoor, Sh. (۱۹۸۹). *Tradition and Development*, Ph.D. Thesis, Chalmers University of Technology, School of Architecture, Sweden.

McGinty, T. (۱۹۷۹). *Concepts in Architecture*. In J. C. Snyder, & A. J. Catanese, Introduction to Architecture. New York: McGraw-Hill Book Company

Memarian, Gholamhossein. & Brown, F. (۲۰۰۶). *The Shared Characteristic of Iranian and Arab Courtyard House*. In Edwards, B. (Ed.) "Courtyard Housing: Past, Present and Future", Abingdon, Oxon; New York, Taylor & Francis.

Powell, C. (۲۰۰۳). *The Delphi technique: myths and realities*. J Adv Nurs, ۴۱(۴): ۳۷۶-۳۸۲.

Rezaei, M. (۲۰۲۰). *Reviewing Design Process Theories*. Singapore: SpringerBriefs in Architectural Design and Technology. Snyder, J. C., & Catanese, A. J. (۱۹۷۹). Introduction to Architecture. NY: McGraw-Hill.